

J. B. ARCHU

Altzürükü, 1981-VII-28

Etchebarne Dominika, Altzürükiko errejenta

Phüntü hetan Napoleon 1-ena zen Frantzia-ko nausi. Gerla hanitx irabazirik, heñik goreniala heltürik zen. Hantik aintzina geroago eta aphilago.

Archu, Altzürükün sorthü zen 1811-an. Izen hori bada orano herri huntako etxe batetan (1). Artxiba zahar elibatetan horren sortzia aiphatürik da. Aita zurgin zian. Amarentako ez dakigü gaiza handirik, salbü deitzen zela “Poupoune” irakurtzen ahal dügü “Etat civil” delako paperetan. Maneraren arabera izen gaintiko zerbait bezala zian.

J. B. Archu-ren haur denboraren gañean, gaiza güti jakin ahal izan dügü. Haren aitak ez zakian ez izkiribatzen ez irakurtzen, zeren khürütxe bat eginez sinatü zian, merian haurren presentatzian. Ikhusten dügün bezala, holako familia simple batetarik elkhitzez, mereximentü haboro baizik ez dü gure herritarrak, heltü den kargietarat heltzeko.

Eskolan nun ibili da? Phentsatzen ahal dügü herrian berian bazela ordünkorik eskola zerbait. Bena ez dügü jakin ahal izan zer eskoletan ibili den, haboroziz zer plantaz Altzürükütik juan zen.

– Errejent kargiala heltü zen 1834-ian. Lehentze Bordele-ko eskola libro batetan bere kargia hartü zian.

– 1836-ian ükhen zian eskola püblikuan aritzeko parada. Ordian jin zen La Réoleko herrialat kargü horren juanarazteko 14 urtez.

– “Bachelier” igaran zen 1837-ian.

– 1850-ian inspektür igaran zen La Réoleko arrondizamentü hortan berian. Ofizio hori etxeke zian 1877-iala artino.

Bere lanaz kanpo ükhen dü beste kargü zunbait:

• Izan da La Réoleko kuntsellüko 1851-atik 1870-iala artino. Arte hortan bi aldiz axüantgoa etxeke dü, 1852-tik 1855-iala eta beste behin 1865-etik 1869-iala artino.

---

(1) “Arxia”.

- “Caisse d’Epargne”-ko gehienetarik izan da urthe zunbaitez.
- Bere arrondizamentuko “Comice Agricole” delakuaren sekretari jeneral izan da beste urte zunbaitez.
- Beste uhurezko kargü ere etxeki dü.

Artxibetako paper zaharretarik ikhusten dügü uhuraturik izan dela kargü eta medalla ükhenez, untsa kuntsideratürik beitzen. Bere lanaren aldetik irakurtzen ahal dügü üsü, gizon phestia zela, zinez eskolatürik, haren bizitze manerarentako deus ez erraitekorik, jüjamentü xüxena, bere peko zütian errejententako bardin heñ bat gogor, bena beraren bürüzagi baten erranetik, aisaxka oro untsa eginik atzamaiten eta errejentek hura behatzen. Bere lanetik kanpo, ber gizontarzüna irakusten ükhen behar zian, zeren bethi aiphatürik dira Archuren mereximientiak. Orotan behatürik zen gizona izan behar zian.

Salbü paper zahar batetan aiphatzen die haren etsai bat: Jaun suprefeta. Bere inspektür kargia zian denboran, bere peko eskola batetan izan zen zerbait afera. Archu, xüxen nahi beitzen izan, suprefetaren kuntre jelkhi zen eta xüxena baliarazi. Gero, prefosta, bestiak malezia etxekitzen zaion (ez da muda hori atzokua). Suprefetak nahi izan zian lekhüz khanbiarazi ere. Bena Archu-ren althia etxeki zien akademiako inspektürrek eta rektürrek, berri hunak emanez ministroari. Archu La Réole-n baratü zen.

– Bere familiaren aiphatzeko, badakigü ezkuntü zela 1850-ian Jeanne Seze-kilan. Alhaba bat ükhen zien. Berantago hura ezkuntü zen Musde PIET-ekilan. Alhabaren senharra, La Réole-ko kolejiuan matematika profesür zen. Bere inspektür kargia ützi zian phüntü hetan, emaztia eri handia zian.

– 1881-ian begiak zerratü zütian. Bena haren izena aiphatzen badügü egün, ehün urteren bürrian, harek ützi deikün obraren gatik da.

– 1847-an berak 36 urthe zütianian izkiribatü zian bere lehen libria. Bernat Detxepare-k 1545-ian izkiribatü neurthitz elibat üskaraz, Archu-k frantsesez itzülik agertarazi zütian Bordele-n. Diotenaz ez zen lan hori eta jarraitzen zaion itzülpena hoberenetarik. Orano gütiago horren ondatik agertarizi libria.

Hura zen “Proverbes Basques recueillis par Arnaud Oihenart”, bigarren agertaldia, arra hunkirik eta emendatürik frantses itzülpen batez, Archu-k agertarazi zian Paris-en (hau ere 1847-an). Halere Archu gaztiak egin bi lan horietan irakusten deikü üskal literatürarentzat zian gar arraroa.

Bere denboran La Reole-ko errejentak (ez zen orano inspektür) üskara bezain maite beütü üskaldünak, haientako agertarazten dü La Reole-n berian, Pasquieren etxian, librü lodi bat, berak eginik. “La Fontainaren alegia berheziak neurthitez frantsesetik uskalat itzülik”. Lan hori 1848-an. Zertako Archu-k egin dü lan hori?

Beraren erranetik horren aintzin begian “Frantzia güziak altxatzen duen gizon horren ohizpenaren altxatzia Uskal herriaren erdian” dü xerkhatzen. Gero nahi zian bere herritarrek “frantses mintzajia ikhas ahal dezaten aisago”.

Bethi ber ideaia hortan aiphatzen dü ere, bi mintzajetan izkiribatürrik ez dela librürrik. Archu berak erraiten dü: “Uskal Herriko haurrek beharlukete, hola da ja ene ustea, “habil enekinkobat”, gramatikabat zoinekin ikhas ahal dezen berek frantses hizkuntza.

Lan horri бүрүз plantatüko da librü huntan; “Aintzin solas” lüze bate-tan emaiten dü üskararen giltz zunbait, haiekin, hantik aintzina frantsesialat igaraiteko.

Berriz aipatzeko La Fontainaren alegiakiak, ez zen ez Archu lehena, horien üskaraz itzültzale, haboroziz azkena.

Archu beno lehen Agustin Iturriaga, Hernaniko aphez irakasle eta poeta, Gipuzkoarrak (1778-1851) Donostian agertarazi zütian bere obrak.

Gero Archu, aiphatü dügün gure herritarra.

Ondotik bada Goyhetehe, Urruñako apheza; Baionan agertarazi dütü bere lanak.

Izan dá geroztik beste franko. Ahal dügü aiphatzen Zaldubi-Adema, Atharratzeko aphez nausi izan zena, Léon Léon Ahazpandarra, Fabien Has-toy Atharraztarra eta mentüraz ezagütiena Oxobi.

Bena orenen artetik Altzürüküko semiak uhurezki irauntsi dü eta haren lanak arrakasta ükhen.

Huna orai **Belia eta Axeria** Archu-k üngüratü bezala:

BELIA ETA AXERIA

J. B. Archu

Zuhain baten kukulan jarririk,
 Bele jauna zagon gazna bat moskoan.
 Axeri jauna usainaz deirurik,
 Gelditu zen Zuhainaren ondoan.
 Hitz hoiek diotzu hegaltariari:
 “Egun hon, agur, gure jaun Beliar!
 Zoin polit, zoin eder den!
 Egiazki zure botzak zaiaren
 Balin badu iduria
 Bortutan diren ihizi ederrenen
 Zu zira erregia!”

Beliak hitz hoeitzaz hanturik,
 Bere botz ederra erakutsi nahi du;
 Mosko handi bat zabalturik,
 Gazna lurrerat uzten du.
 Axeriak gazna atzamanik,
 Beliar erran zuen ordian:
 “Jakín zak, jauna, lausengaria,
 Hari beha denaren kostuz mundian,
 Betidanik izan dela jankidia.
 Ene lezioneak, arauz, balio dik,
 Gazna bat segurki”.

Beliak, beranzki,
 Bere tontokeriaz ahalketurik
 Zin egin umen zuen
 Geiago etzutela atzamanen.

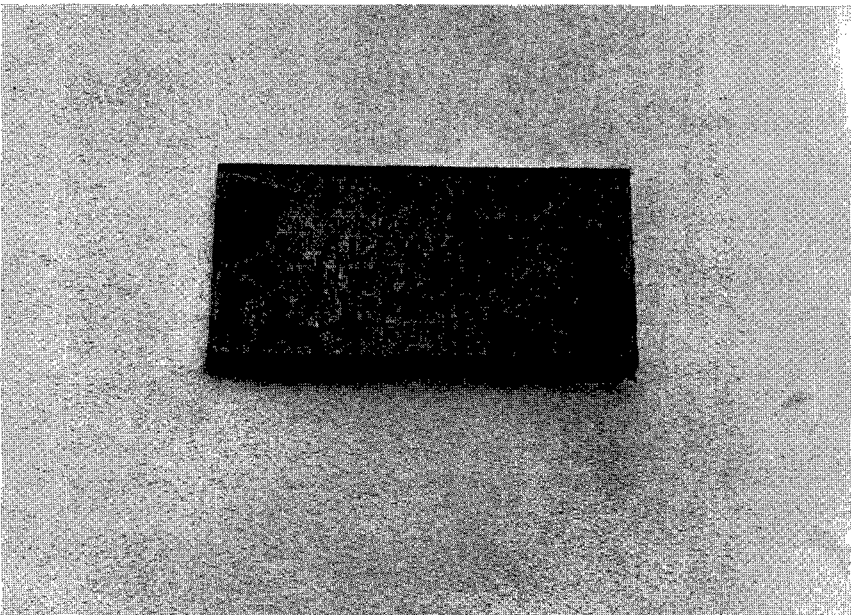
*Christiane Etchebarne
 Altzürüküko Dominique Etchebarne
 errientaren alaba gazteak emana.*

– 1848 urthia Frantziaren historian urthe handia agitü zen. Bigarren errepublika sorthü zen. Errepublikazale handi izan ziren Uskaldün zunbait. Bata xiberotarra, Agosti Chaho, Baionako “l’Ariel” deithü kasetaren bürüzagia. Badakigü azkenian ez ziela garhaitü ez errepublikak, ez Chaho errepublikazaliak, Etxehun Topet-en lagüntzaren gatik; bena idüri lüke, behin bederen, Chaho-ren althia hartü ziala Archu-k ere.

1848-an Fore eta Lasserre-nian Archu-k agertarazten dütü “kantü patriotikak”, “Marseillaise” eta “Chant du départ” üskaraz itzülirik. Bai eta beste bi khantore, bata Uskaldünen eta bestia errepublikazalen uhuretan.

Halere Inperadora (aldi huntan Napoleon III-ena) nausitü denian, Archu-k üzten dü politika eta berriz Uskaldünen eskolatzia goguan, lanian hasten da.

– Ehun urthe lehenago, Sarako medezi, ETCHEBERRI deitzen zenak, egin zian latinaren ikhasteko gramatika bat. Haren ber manerala, Archu-k plantatzen dü gramatika bat, “Uska eta frantses gramatika, Uskal Herriko haurrentzat egin”. Agertarazi zian Baiona-n, Fore eta Lasserre-nian, 1852-an. Bizpalau agertaldi izan ziren eginik igaran den mende hortan.

J. B. Arxü idazlearen mendeurrenaren oroitarria (Altzürükü, 1981-VI-28)

Usü erranik izan beita errejentek diela üskara eho, zunbaitek heltübada bai, bena Archu bezalakuek ez.

Berak dion bezala, hartzen dü lehenik ikhasia, gero igaraiteko ezagützen ez deniala. Hala hala üskararik igaraiten da frantsesialat. Aisago inthelegatze-ko emaiten dütü zühür hitz ejerren zunbait eta Uskal Herriko historiaren berri zunbait. Hala nula Dagobert erregiaren tropak izan ziren zaflatürük Xiberotaretzaz.

Bethi, güti edo aski, abüsaraztez xerkhatzen dü ikhasaraztia, Archu-k.

Beste lan batetan Archu behar dügü orano aiphatü. Napoleon III-gerrenak bazian kusi bat, Lucien Printzia. Hura Urrustoi-ko ABADIA jaunaren adixkidia zen. Printzia üskarari interesatü zen horrekin. Gero Abadia jaunak atzaman zaitzon lagüntzaliak üskararen lantzeko. Bat, xiberotarra, Emmanuel Inchauspé apheza, Zunharretako seme, jakintsü handia (1815-1902). Bena hunekin Printzia gaizki jin zen. Abadia-k Bonaparteri ezagütarazi zeion Archu. Harek galthegin zeion xiberotarrez ützültzia Biblatik Ruth-en libria. Archu-k bi hilabetez lan hori bürialatü zian eta Bonaparte-k eskerrak igorri zeitzon Abadiari, gidari hunak eman zeitzolakotz.

Halere Archu-k ez zian herabe bere errepublikazale sentimentien gatik izkiribatzeke Lucien Napoleon-i bere lanaren presentatzian:

“Lucien Napoleo
Printze Uxkara dakienari
Printze jakintzu paregabia
Zureganat, ni Ruth-en libria,
Ziberuako zaia jauntzirik
Hullantzen nuzu ahalketurik.

Botz nundukezu, so-tto bat egin
Nahi bazineit. Lehen hunki-jin
Egin zeiola Booz handiak
Ruth gaixuari, dio ixtoriak

Ber hunki-jina ukhen baleza
Ziberaturrak, haren bihotza
Iratzar laite Jaun Luzienen
Gor’ Altxatzeko laidoruen.”

Ruth-en libriaren ondotik, Bonaparte-ren kuntü itzüli zütian xiberotarrez Salomon-en kantika, eta Jonasen libria. Archu hil ondotik agertü ziren obra horik Baiona-n 1888-an.

Azkenian J. B. Archu üskal langile handiaren beste lan balius bat aiphatü behar dügü. Egün horietan Elkar-rek, Baiona-n agertzen dü Francisque Michel jakintsünaren librü bat, zinez aiphatürük dena. Jakintsü hori Archuren denborakua zen eta biak harremanetan ziren. Bena diotenaz, ez zütien ez

ber manerala ikhusten Xiberoko maskaradak. Archu-ren ikhuste berhezia "Le Messenger" Baiona-ko kasetan agertzen da hain xüxen, zinez baliusa beita guretako ikhustia, zer gisatara khanbiatü diren Xiberoko maskaradak Archu-ren denboratik orai artino. Hori beste phüntü bat Archu-ri zor dügüna.

Aurthen ohitzen gira, orai diala ehün urthe, Archu-ren hiltziaz. Altzürüküko seme horrek hartze zian Euskaltzaindiak eta Sü-Aziak egiten dakoten uhuria eta ohitarazaldi hau.